

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 39 (2018)

Δελτίον ΧΑΕ 39 (2018), Περίοδος Δ'. Αφιέρωμα στη μνήμη Χαράλαμπου Μπούρα

Εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη μονή Ρουσάνου Μετεώρων αποδιδόμενη στον Θεοφάνη τον Κρήτα

Αλέξανδρος ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (Alexandros ANAGNOSTOPOULOS)

doi: [10.12681/dchae.18574](https://doi.org/10.12681/dchae.18574)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (Alexandros ANAGNOSTOPOULOS) Α. (2018). Εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη μονή Ρουσάνου Μετεώρων αποδιδόμενη στον Θεοφάνη τον Κρήτα. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 39, 387–398. <https://doi.org/10.12681/dchae.18574>

Αλέξανδρος Αναγνωστόπουλος

ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΑ
ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΡΟΥΣΑΝΟΥ ΜΕΤΕΩΡΩΝ
ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΤΟΝ ΘΕΟΦΑΝΗ ΤΟΝ ΚΡΗΤΑ

Στη μονή Ρουσάνου Μετεώρων εκτίθεται μία φορητή εικόνα του Χριστού στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα. Η εικονογραφική και τεχνοτροπική συγγένεια με την παράσταση του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη Δείση του καθολικού της μονής Αναπαυσά και με την εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Σταυρονικήτα μάς επιτρέπει να αποδώσουμε ανεπιφύλακτα την εικόνα της μονής Ρουσάνου στα πρώιμα έργα του Θεοφάνη και να την χρονολογήσουμε γύρω στα 1527.

Λέξεις κλειδιά

16ος αιώνας, μεταβυζαντινή ζωγραφική, κρητικές εικόνες, εικονογραφία, Χριστός Μέγας Αρχιερέας, ζωγράφος Θεοφάνης ο Κρησ, Μονή Ρουσάνου, Μετέωρα.

Στην Ιερά Μονή Ρουσάνου Μετεώρων εκτίθεται σε ειδική προθήκη στον εξωνάρθηκα μία φορητή εικόνα του Χριστού στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα (Εικ. 1). Ο Χριστός εικονίζεται ολόσωμος και ευθυτενής, σε ανστηρά μετωπική στάση της κεφαλής και του κορμού του σώματος, με το δεξί πόδι σε ελαφρά λοξή στάση ως προς τον άξονα του σώματος, να κάθεται σε πλατύ ξυλόγλυπτο θρόνο¹. Φοράει λευκό σάκκο, κοσμημένο με χρυσούς σταυρούς και μαύρα γαμάδια, στιχάριο με διάλιθα επιμάνικα, χρυσό επιτραχήλιο και ωμοφόριο

Housed near the Katholicon of the Rousanou monastery at Meteora is a portable icon of Christ in the type of Great High Priest. Its iconographic and artistic affinity both with the fresco of the Deesis in the katholicon of the monastery of Saint Nicholas Anapafsas and with the portable icon of Christ as Great High Priest in the monastery of Stavronikita allows us to ascribe it indisputably to the earliest period of Theophanes Strelitzas-Bathas's oeuvre and date it back to 1527.

Keywords

16th century; post-Byzantine painting; Cretan icons; iconography; Christ Great Arch-priest; painter Theophanes the Cretan; Rousanou monastery; Meteora.

με διάλιθους σταυρούς. Στο κεφάλι φοράει τη χρυσή μίτρα, κοσμημένη με πολύτιμα πετράδια. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατάει ανοιχτό ενεπίγραφο κώδικα ευαγγελίου, τον οποίο στηρίζει στα πόδια του. Πατάει πάνω σε ξύλινο υποπόδιο. Ο θρόνος κοσμείται με χρυσοκονδυλιές και λεοντοκεφαλές στα ποδαρικά, φέρει ψηλό κιονοστήρικτο και τοξωτό ερεισίνωτο με κυματοειδή κουπαστή και ανθρωπόμορφες μάσκες στη ράχη. Τα μαξιλάρια είναι κόκκινου χρώματος με χρυσά κεντήματα και λαδοπράσινου με χρυσόγραφη ταινία. Το βάθος της παράστασης, μέσα από το οποίο προβάλλει η μορφή του

* Δρ Θεολόγος-Ιστορικός της Βυζαντινής Τέχνης, anagnalex@yahoo.gr

** Ευχαριστώ από καρδιάς τον καθηγητή μου κ. Ευθ. Τσιγαρίδα για τις πολύτιμες συμβουλές, παρατηρήσεις και υποδείξεις του για την εικόνα. Φυσικά οι απόψεις που εκφράζονται και οι τυχόν παραλείψεις είναι αποκλειστική ευθύνη του συγγραφέα.

¹ Για την εικονογραφία του θέματος, βλ. Μ. Tatić-Djurić, «Icône

signée de Constantinos Zgouros avec la représentation du Christ Grand Archevêque», *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Σπάρτη 7-14 Σεπτεμβρίου 1975) (Πελοποννησιακά, Παράρτημα 6)*, Β', Αθήνα 1976-1978, 213-218. Τ. Παπαμαστοράκης, «Η μορφή του Χριστού – Μεγάλου Αρχιερέα», *ΔΧΑΕ ΙΖ'* (1993-1994), 67-76.

Χριστού, είναι χρυσό και το κάτω μέρος λαδοπράσινο, μέχρι το ύψος των γονάτων περίπου. Ολόκληρη η παράσταση περικλείεται με έξεργο ενιαίο πλαίσιο και με λεπτή ερυθρού χρώματος διακοσμητική ταινία που περιθέει τις παρυφές της εικόνας. Τη μορφή του Χριστού πλαισιώνουν συμμετρικά οι κεφαλαιογράμματα ερυθρόχρωμες επιγραφές *Ι(ΗΣΟΥ)C Χ(ΡΙΣΤΟ)C | Ο ΒΑCΙΛΕΥC ΤΩΝ ΒΑCΙΛΕΥΟΝΤΩΝ | ΚΑΙ ΜΕΓΑC ΑΡΧΙΕΡΕΥC*.

Τη βασιλική ιδιότητα του Χριστού τονίζουν η χρυσή μίτρα-στέμμα, η μεγαλογράμματη επιγραφή στην αριστερή σελίδα του βιβλίου «*Η ΒΑCΙΛΕΙΑ Η ΕΜΗ ΟΥΚ ΕCΤΙΝ ΕΚ ΤΟΥ ΚΟCΜΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΕΙ ΕΚ ΤΟΥ ΚΟCΜΟΥ*» (Ιω. ιη', 36) και η επιγραφή που αναπτύσσεται στον χρυσό κάμπο της εικόνας *Ο ΒΑCΙΛΕΥC ΤΩΝ ΒΑCΙΛΕΥΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑC ΑΡΧΙΕΡΕΥC*. Την αρχιερατική ιδιότητα εκφράζουν τα αρχιερατικά ενδύματα και η μεγαλογράμματη επιγραφή στο χωρίο του κώδικα «*ΛΑΒΕΤΕ ΦΑΓΕΤΕ ΤΟΥΤΟ ΜΟΥ ΕCΤΙ ΤΟ CΩΜΑ ΤΟ ΥΠΕΡ ΥΜΩΝ ΚΛΩΜΕΝΟΝ ΕΙC ΑΦΕCΙΝ ΑΜΑΡΤΙΩΝ*» (Ματθ. κς', 26).

Οι μεγάλες διαστάσεις της εικόνας (88×64 εκ.), σε συνδυασμό με τη λειτουργική σημασία που έχει, δείχνουν ότι προοριζόταν για να διακοσμήσει τέμπλο. Ο ξύλινος φορέας της αποτελείται από μία ενιαία σανίδα, ελαφρά σκαμμένη σε όλη τη ζωγραφική επιφάνεια, έτσι ώστε σε όλες τις πλευρές να διαμορφώνεται υπερυψωμένη αυτόξυλη βαθμίδα. Η προετοιμασία της εικόνας είναι με λεπτό στρώμα γύψου και ύφασμα². Η κατάσταση της κρίνεται γενικώς καλή, παρόλο που παρουσιάζει μία ρηγματώδη απόσχιση κατά το μήκος της, με τη ζωγραφική να έχει υποστεί απολεπίσεις του χρυσού βάθους και του χρώματος, κυρίως στην κάτω δεξιά πλευρά και στο οριζόντιο αυτόξυλο πλαίσιο.

² Για τις βασικές αρχές προετοιμασίας της ζωγραφικής από την περίοδο του 11ου μέχρι τον 16ο αιώνα, βλ. Ν. Χατζηδάκη – J. Phillipon – P. Ausset – I. Χρυσουλάκης – Α. Αλεξοπούλου, «Συμβολή των φυσικοχημικών μεθόδων ανάλυσης στη μελέτη δεκατριών εικόνων του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών», *ΔΧΑΕ Π'* (1985-1986), 229. Κ. Μιλάνου – Χ. Βουρβοπούλου – Λ. Βρανοπούλου – Α. Ε. Καλλιγά (επιμ.), *Εικόνες με την υπογραφή «Χειρ Αγγέλου»*. Η τεχνική ενός κρητικού ζωγράφου του 15ου αιώνα, Αθήνα 2008, 29 σημ. 1. Α. Αλεξοπούλου-Αγορανού – Ου. Θεοδωροπούλου – Γ. Τσαίρης, «Μελέτη των υλικών και της τεχνικής κατασκευής της μεταβυζαντινής εικόνας “Ο Δείπνος ο Μυστικός” του Μιχαήλ Δαμασκηνού», *ΔΧΑΕ ΙΘ'* (1996-1997), 152-154.

Ο εικονογραφικός τύπος του ένθρονου ολόσωμου Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της Μονής Ρουσάνου, στον οποίο συγκεφαλαιώνονται οι δύο ιδιότητές του, του Αρχιερέα και του Βασιλιά, είναι γνωστός ήδη από τον 14ο αιώνα, όπως απαντάται στην Ενάτη του καθολικού της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών (πρώτο τέταρτο του 14ου αιώνα)³, στο Lespovo, στο Κοναλενο της Σερβίας (1380-1390), στην εικόνα της Δέησης του Κρεμλίνου (τέλη του 14ου αιώνα), στον ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου στο Τιρνονο (αρχές του 15ου αιώνα)⁴, με επιμέρους διαφορές, και καθιερώνεται σε φορητές εικόνες της κρητικής σχολής ζωγραφικής του 15ου αιώνα⁵. Από εικονογραφική άποψη ο τύπος της εικόνας μας έχει την καταγωγή του σε πρώιμα έργα φημισμένων καλλιτεχνών της κρητικής ζωγραφικής του 16ου αιώνα, όπως στις εικόνες του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Πάτιμου (γύρω στο 1500)⁶ (Εικ. 2) και της μονής Γωνιάς (δεύτερο μισό του 15ου αιώνα), αποδιδόμενες στον Ανδρέα Ρίτζο⁷ (Εικ. 3).

Ο εικονογραφικός τύπος του ένθρονου ή ημίσωμου Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση και επαναλαμβάνεται στην τέχνη του 16ου αιώνα. Ενδεικτικά αναφέρω τον Χριστό Μεγάλο Αρχιερέα που απεικονίζεται στην παράσταση της Δέησης στο μέτωπο της αψίδας του ιερού βήματος του καθολικού της μονής Αναπαυσά (1527)⁸ (Εικ. 5), τον Χριστό Μεγάλο

³ Αν. Ξυγγόπουλος, *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας*, Θεσσαλονίκη 1973, πίν. 15. Αγγ. Στρατή, *Η ζωγραφική στην Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών 14ος-19ος αι.*, Θεσσαλονίκη 2007, 53-54. Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, *Ευρετήριο των Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδος. Ανατολική Μακεδονία, Δυτική Θράκη*, Αθήνα 2016, εικ. 12 σ. 170.

⁴ S. Radojčić, *Lespovo*, Βελιγράδι 1971, εικ. 18. Παπαμαστοράκης, ό.π. (υποσημ. 1), 69, 74-75, εικ. 3, 5, 7.

⁵ Tatić-Djurić, «*Icone signée de Constantinos Zgouros*», ό.π. (υποσημ. 1), 213-218.

⁶ Μ. Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτιμου. Ζητήματα βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1995, 67, πίν. 19, 83. Την έγχρωμη φωτογραφία του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα οφείλω στον π. Βαρθολομαίο, μοναχό της Μονής Πάτιμου, τον οποίο και από τη θέση αυτή ευχαριστώ.

⁷ *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης. Από τὸν Χάνδακα ὡς τὴν Μόσχα καὶ τὴν Ἁγία Πετρούπολη* (κατάλογος έκθεσης), επιστ. επιμ. Μ. Μπορμπουδάκης, Ηράκλειο 1993, αριθ. και εικ. 162 σ. 516-517 (Μ. Μπορμπουδάκης). Ε. Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, Θεσσαλονίκη 2016, 35, εικ. 118.

⁸ Δ. Ζ. Σοφιανός – Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Άγια Μετέωρα. Τερά Μονή*

Εικ. 1. Μονή Ρουσάνου. Χριστός Μέγας Αρχιερέας, 1527.

Εικ. 2. Μονή Πάτιμου. Χριστός Μέγας Αρχιερέας, γύρω στο 1500.

Εικ. 3. Μονή Γωνιάς. Χριστός Μέγας Αρχιερέας, δεύτερο μισό του 15ου αιώνα.

Άγιου Νικολάου Άναπαυσά. Ιστορία – Τέχνη / Holy Meteora. The Monastery of St Nicholas Anapafsas. History an Art, Τρίκαλα 2003, 79-99, 134-330, εικ σ. 168. Αλ. Αναγνωστόπουλος, *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Αναπαυσά Μετεώρων* (αδημ. μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη 2002, 18-213, εικ. 2-201 και ειδικά 55-56, εικ. 53.

Για το έργο του Θεοφάνη, βλ. G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile*, Παρίσι 1960, σποραδικά. Ο ίδιος, *Monuments de l'Athos, I. Les peintures*, Παρίσι 1927, πίν. 115-151, 166-167. Α. Ευγγρόπουλος, *Σχεδιάσμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωση*, Αθήνα 1957, 94-112. Κ. Καλοκύρης, *Άθως. Θέματα αρχαιολογίας και τέχνης*, Αθήνα 1963, 53-98. Μ. Chatzidakis, «Recherches sur le peintre Théophane», *DOP* 23-24 (1968-1970), 309-352. Χρ. Πατρυνέλης – Αγ. Καρακατσάνη – Μ. Θεοχάρη, *Μονή Σταυρονικήτα. Ιστορία – Εικόνες – Χρυσοκεντήματα*, Αθήνα 1974, 41-138. Μ. Χατζηδάκης, *Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης. Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ίερας Μονής Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1997, 35-41. Μ. Garidis,

La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère, Αθήνα 1989, 137-158. Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, «Ο Θεοφάνης, ο Marcantonio Raimondi, θέματα all'antica και grotesche», *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, 1, Αθήνα 1991, 271-281. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Άγνωστο επιστύλιο του Θεοφάνη του Κρητός στη μονή Ιβήρων στο Άγιον Όρος», *ΔΧΑΕ ΙΣΤ'* (1991-1992), 185-208. Ο ίδιος, «Άγνωστες εικόνες και τοιχογραφίες του Θεοφάνη του Κρητός στη μονή Παντοκράτορος και στη μονή Γρηγορίου στο Άγιον Όρος», *ΔΧΑΕ ΙΘ'* (1996-1997), 97-116. Ο ίδιος, «Νέα στοιχεία της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του Θεοφάνη του Κρητός στην Ίερά Μονή Ιβήρων», *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, Θεσσαλονίκη 1997, 371-374. Μ. Χατζηδάκης – Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, 2, Αθήνα 1997, 381-397 σμμ. 5. Τ. Παπαμαστοράκης, «Εικόνες 13ου-16ου αιώνα», *Εικόνες Μονής Παντοκράτορος*, Άγιον Όρος 1998, 98-121. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Άγνωστο έργο του Θεοφάνη του Κρητός στα Μετέωρα», *ΔΧΑΕΚΒ'* (2001), 357-364.

Αρχιερέα στη φορητή εικόνα της μονής Σταυρονικήτα (1545/46)⁹ (Εικ. 6) και τις παραστάσεις του έθρονου Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα που απεικονίζονται στη λιτή των καθολικών των μονών Αγίου Βησσαρίωνος Δουσίκου (1557)¹⁰ και Δοχειαρίου (1568)¹¹. Ειδικότερα, ο Χριστός Μέγας Αρχιερέας της μονής Ρουσάνου ακολουθεί στο γενικό εικονογραφικό σχήμα αλλά και στις λεπτομέρειες, όπως στον τρόπο ευλογίας, τάσεις που είναι αποκρυσταλλωμένες στα μέσα του 16ου αιώνα και που οφείλονται προφανώς σε κοινό εικονογραφικό πρότυπο, η επιλογή του οποίου υπαγορεύθηκε από κριτήρια θεολογικά και αισθητικά, όπως απαντάται στην τοιχογραφία του καθολικού της μονής Αναπαυσά και στη φορητή εικόνα της μονής Σταυρονικήτα¹². Ο τύπος του έθρονου Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα επαναλαμβάνεται αργότερα στο Πρώτο Δημοτικό Κοιμητήριο της Κέρκυρας (δεύτερο μισό του 16ου αιώνα) (Εικ. 4)¹³, στα καθολικά των μονών Δουσίκου (1557) και Δοχειαρίου (1568)¹⁴, στον ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου της παλαιάς μητρόπολης Καλαμπάκας (1573)¹⁵, στο παρεκκλήσιο του Μητροπολιτικού Μεγάλου Ιωαννίνων (17ος αιώνας)¹⁶ και αλλού. Ο τρόπος με τον οποίο ο Χριστός στην εικόνα της μονής Ρουσάνου ευλογεί με την παλάμη γυρισμένη προς

Εικ. 4. Κέρκυρα. Πρώτο Δημοτικό Κοιμητήριο. Μιχαήλ Δαμασκηνός, Χριστός Μέγας Αρχιερέας, δεύτερο μισό του 16ου αιώνα.

τα έξω είναι καθιερωμένος από τα υστεροβυζαντινά χρόνια¹⁷. Τη μεταβυζαντινή περίοδο πανομοιότυπος

Γ. Βελένης, «Η γραφή του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Μπαθά», *Βυζαντινά* 26 (2006), 211-233. Μ. Βασιλάκη, *Οι εικόνες του αρχοντικού Τοσίτσα. Η Συλλογή του Ευάγγελου Αβέρωφ Τοσίτσα*, Αθήνα 2012, αριθ. και εικ. 3 σ. 27, 130-134. Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), 11-42, εικ. 1-187.

⁹ Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), εικ. 158.

¹⁰ Προσωπική παρατήρηση.

¹¹ Αθ. Παλιούρας, «Οί τοιχογραφίες του καθολικού», *Παρουσία Ίερās Μονής Δοχειαρίου*, Αγίου Όρους 2001, 291-320, εικ. 10.

¹² Πατρινέλης – Καρακατσάνη – Θεοχάρη, *Μονή Σταυρονικήτα*, ό.π. (υποσημ. 8), 67, αρ. 4, εικ. 14.

¹³ Π. Α. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κερκύρας*, Αθήνα 1990, 44-45, εικ. 23, 114, 120-123.

¹⁴ Παλιούρας, «Οί τοιχογραφίες του καθολικού», ό.π. (υποσημ. 11), εικ. 10.

¹⁵ Αλ. Αναγνωστόπουλος – Π. Ανδρούδης, *Η βυζαντινή καθέδρα των Σταγών*, Θεσσαλονίκη 2016, εικ. 256, 257.

¹⁶ *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη* (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 1986, αριθ. και εικ. 153 σ. 150-152 (Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος). *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική*, Ιωάννινα 1993, εικ. 575. Μ. Αχεμιάστου-Ποταμιάνου, «Εικόνες των Ιωαννίνων», *Φηγός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, 30.

¹⁷ Προγενέστερο παράδειγμα του τύπου αποτελεί η παράσταση σε φορητό σταυρό-λειψανοθήκη του 10ου-11ου αιώνα στο Μουσείο Μπενάκη. Βλ. *Οι Πύλες του Μυστηρίου. Θησαυροί της Ορθοδοξίας από την Ελλάδα*. Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών,

Εικ. 5. Μονή Αναπαυσά. Δέηση, ο Χριστός Μέγας Αρχιερέας, 1527.

τρόπος ευλογίας απαντάται στην εικόνα της μονής Γωνιάς¹⁸, στο καθολικό της μονής Αναπαυσά¹⁹, στην εικόνα της μονής Σταυρονικήτα²⁰, στη λιτή του καθολικού και στη φορητή εικόνα της μονής Μεγάλου Μετεώρου (1552)²¹, στη λιτή του καθολικού της μονής Δουσίκου (1557)²², στη λιτή του καθολικού της μονής Δοχειαρίου (1568)²³, στην παράσταση στον παλαιό μητροπολιτικό ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου Καλαμπάκας

(1573)²⁴, στις εικόνες του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα του Πρώτου Δημοτικού Κοιμητηρίου Κέρκυρας (δευτερο μισό του 16ου αιώνα) (Εικ. 4)²⁵ και στο παρεκκλήσιο του Μητροπολιτικού Μεγάρου Ιωαννίνων²⁶.

Στην εικόνα τα χαρακτηριστικά του προσώπου γράφονται σε σκούρο καστανό προπλασμό, που διαβαθμίζεται σε ανοικτότερους τόνους στο σάρκωμα. Στο μέτωπο και στις παρειές του Χριστού ο προπλασμός φωτίζεται απαλά με ρόδινο χρώμα, συμβάλλοντας στην εκφραστική δύναμη της μορφής (Εικ. 8). Οι ακριβοζυγισμένες παράλληλες ακτινωτές λευκές γραμμές, άλλοτε έντονες και άλλοτε αμυδρές, με τις οποίες σχηματίζεται το γραμμικό πλέγμα των φώτων γύρω από τα μάτια, το μέτωπο, το πηγούνι και τον λαιμό, προσδίδουν στην ειρηνική έκφραση του φωτεινού προσώπου ένα υπερχρόσμιο φως, ακολουθώντας

Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο Κανελλοπούλου (κατάλογος έκθεσης), επιμ. Μ. Μπορμπουδάκης, Αθήνα 1994, αριθ. και εικ. 83 σ. 261 (Α. Δρανδάκη).

¹⁸ Εικόνες της Κρητικής Τέχνης, ό.π. (υποσημ. 7), αριθ. και εικ. 162 σ. 516-517.

¹⁹ Σοφιανός – Τσιγαρίδας, Άγια Μετέωρα, ό.π. (υποσημ. 8), 168, 138.

²⁰ Πατρινέλης – Καρακατσάνη – Θεοχάρη, Μονή Σταυρονικήτα, ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 14.

²¹ Μ. Χατζηδάκης – Δ. Σοφιανός, Το Μεγάλο Μετέωρο. Ιστορία και Τέχνη / The Great Meteoron. History and Art, Αθήνα 1990, 161, 177, 183.

²² Αδημοσίευτη.

²³ Παλιούρας, «Οι τοιχογραφίες του καθολικού», ό.π. (υποσημ. 11), εικ. 10.

²⁴ Αναγνωστόπουλος – Ανδρουδής, Η βυζαντινή καθέδρα των Σταγών, ό.π. (υποσημ. 15), εικ. 256, 257.

²⁵ Βοκοτόπουλος, Εικόνες της Κερκύρας, ό.π. (υποσημ. 13), εικ. 23, 114, 120-123.

²⁶ Ό.π. (υποσημ. 16).

Εικ. 6. Μονή Σταυρονικήτα. Χριστός Μέγας Αρχιερέας, 1545/46.

Εικ. 7. Μονή Λαύρας. Χριστός Παντοκράτορας, 1535.

καλλιτεχνικούς τρόπους οικείους στην κρητική σχολή. Τα μαλλιά και τα γένια αποδίδονται με αυλακώσεις σε βαθύτερο τόνο του καστανού χρώματος, ενώ τα χείλη τονίζονται με κόκκινο χρώμα, κάνοντας τη σάρκα πιο συγκεκριμένη. Περιορισμένη έκταση κατέχουν τα φώτα στα ενδύματα, όπου με ανοιχτότερο γραμμικό τόνο του ίδιου χρώματος υποδηλώνονται οι πτυχώσεις στον σάκκο, στο στιχάριο και στο ωμοφόριο.

Ο Χριστός Μέγας Αρχιερέας της μονής Ρουσάνου στον φυσιογνωμικό τύπο και τους καλλιτεχνικούς τρόπους στην απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου ακολουθεί πιστά έργα του Θεοφάνη, όπως είναι η παράσταση του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη Δείση στο καθολικό της μονής Αναπαυσά στα Μετέωρα (Εικ. 5) και στην ομώνυμη φορητή εικόνα της μονής Σταυρονικήτα στο Άγιον Όρος²⁷ (Εικ. 6, 9),

²⁷ Σοφιανός – Τσιγαρίδας, Άγια Μετέωρα, ό.π. (υποσημ. 8), 168,

καθώς επίσης και με φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά που απαντώνται στις εικόνες του Χριστού Παντοκράτορα των μονών Λαύρας (1535) (Εικ. 7), Ιβήρων (ανάμεσα στα 1535-1545) και Σταυρονικήτα (1545/46)²⁸. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά της εικόνας μας είναι κοινά με την παράσταση της μονής Αναπαυσά, παρά τις εκτεταμένες απολεπίσεις που φέρει αυτή σε μεγάλο μέρος της ζωγραφικής επιφάνειας, και την εικόνα της μονής Σταυρονικήτα, και αφορούν

138. Τσιγαρίδας, Θεοφάνης ο Κρης, ό.π. (υποσημ. 7), εικ. 158.

²⁸ Chatzidakis, «Recherches sur le peintre Théophane», ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 45. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Φορητές εικόνες», Θησαυροί του Άγιου Όρους, Θεσσαλονίκη 1997, αριθ. και εικ. 2.41 σ. 112. Ο ίδιος, Θεοφάνης ο Κρης, ό.π. (υποσημ. 7), εικ. 121. Χατζηδάκης, Θεοφάνης, ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 2, 3. Πατρινέλης – Καρακατσάνη – Θεοχάρη, Μονή Σταυρονικήτα, ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 14.

Εικ. 8. Μονή Ρουσάνου. Χριστός Μέγας Αρχιερέας (λεπτομέρεια της Εικ. 1).

Εικ. 9. Μονή Σταυρονικήτα. Χριστός Μέγας Αρχιερέας (λεπτομέρεια της Εικ. 6).

στον τρόπο απόδοσης του προσώπου με την άψογη τεχνική εκτέλεση. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναγνωρίζονται σε καθιερωμένους φυσιογνωμικούς τύπους και καλλιτεχνικούς τρόπους κρητικών εικόνων, όπως αυτό διαπιστώνεται στη σύγκριση της εικόνας της μονής Ρουσάνου με την εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Γωνιάς (Εικ. 3, 10), που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και αποδίδεται στον Ανδρέα Ρίτζο. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες του καθηγητή Ε. Τσιγαρίδα, η εικόνα της μονής Γωνιάς θα μπορούσε να αποδοθεί στον Θεοφάνη²⁹. Μάλιστα, η εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Ρουσάνου στη μαλακή απόδοση και στη γαλήνια έκφραση του προσώπου βρίσκεται πλησιέστερα τεχνοτροπικά στην εικόνα της μονής Γωνιάς, απ' ό,τι στην εικόνα της μονής Σταυρονικήτα.

Στην ενδυμασία, οι διάλιθοι σταυροί στο ωμοφόριο και οι σταυροί που σχηματίζονται μέσα σε μετάλλιο, οι οποίοι κοσμούν τον αρχιερατικό σάκκο, αποδίδονται πανομοιότυπα με την εικόνα της μονής Σταυρονικήτα. Με όμοιο τρόπο στις δύο αυτές εικόνες

σχεδιάζεται και η μίτρα-στέμια, με τη διαφορά ότι δεν απεικονίζονται τα παραπενδούλια στην εικόνα της μονής Ρουσάνου. Στην απόδοση του ξυλόγλυπτου θρόνου κυριαρχεί η επιτήδευση για τη λεπτομέρεια με τα λεοντόμορφα ποδαρικά, τα τοξύλλια και τις δουλεμένες με χρυσοκονδυλιές ανθρωπόμορφες μάσκες που κοσμούν το ερεισίνωτο. Πανομοιότυπες λεοντοκεφαλές στα ποδαρικά του θρόνου απαντώνται στην εικόνα της Δέησης της Μονής Βιάννου (αρχές του 15ου αιώνα)³⁰, στην εικόνα της μονής Πάτμου (δεύτερο μισό του 15ου αιώνα)³¹, στην εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της μονής Διονυσίου³², στα καθολικά των μονών Σταυρονικήτα³³, Διονυσίου³⁴ και

²⁹ *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης*, ό.π. (υποσημ. 7). Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), 35.

³⁰ *Εικόνες Κρητικής Τέχνης*, ό.π. (υποσημ. 7), 512-513, αριθ. και εικ. 157 (Μ. Μπορμπουδάκης).

³¹ Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου*, ό.π. (υποσημ. 6), 60, πίν. 13.

³² Κ. Βαφειάδης, *Περί της εν Αθω «κρητικής» ζωγραφικής. Εικόνες και τοιχογραφίες της Ι. Μ. Διονυσίου και οι δημιουργοί τους* (β' μισό 14ου - β' μισό 16ου αι.), Αθήνα 2010, 244-246, εικ. 17α, 37α.

³³ Χατζηδάκης, *Θεοφάνης*, ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 49.

³⁴ Π. Α. Βοκοτόπουλος (εισαγ. - κείμε.), *Τερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Οί τοιχογραφίες του Καθολικού*, Αγιον Όρος 2003, εικ. 57, 395.

Εικ. 10. Μονή Γωνιάς, Χριστός Μέγας Αρχιερέας (λεπτομέρεια της Εικ. 3).

Δοχειαρίου³⁵. Ανάλογη διαμόρφωση του θρόνου με βαθμιδωτή απόδοση του υποποδίου εντοπίζεται στη μονή Φιλανθρωπινών³⁶. Άξιο προσοχής είναι ότι δεν απεικονίζονται τα δύο πίσω πόδια του θρόνου, καθώς αυτός αποδίδεται μετωπικά και όχι υπό γωνία, όπως ανάλογα παρατηρείται στην εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα της μονής Γρηγορίου³⁷. Πανομοιότυπος είναι και ο τρόπος, με τον οποίο σχεδιάζονται τα τοξύλλια της εικόνας μας με την εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα της μονής Γρηγορίου. Κοινό στοιχείο που μαρτυρεί την ιστόρηση της εικόνας από τον ίδιο καλλιτέχνη αποτελεί και η πανομοιότυπη γραφή στη συμμετρική επιγραφή που πλαισιώνει την εικόνα μας με τις επιγραφές που συνοδεύουν την τοιχογραφία του καθολικού της μονής Αναπαυσά και τη φορητή εικόνα της μονής Σταυρονικήτα³⁸. Τα παλαιογραφικά

στοιχεία σχεδιάζονται και ομαδοποιούνται πάνω στον ίδιο άξονα, τονίζοντας τις κάθετες κεραιές τους. Ειδικότερα, τα γράμματα *N* και *T* αποδίδονται με κατακόρυφη διάταξη, τα *B* και *P* έχουν ενισχυμένη την τετράγωνη θηλύ, τα *A* και *Λ* φέρουν όμοιο σπάσιμο στην αριστερή κεραιά, τα στοιχεία *A* και *P* αποδίδονται συνενωμένα, τα *E* και *Υ* αποδίδονται είτε συνενωμένα είτε μεμονωμένα μεταξύ τους, το *I* φέρει έναν κόμβο στο μέσον της κεραιάς, ενώ η κατάληξη *ΩΝ* αποδίδεται συντομογραφημένη³⁹. Ωστόσο, η διάταξη με την οποία αναπτύσσεται η επιγραφή εκατέρωθεν του Χριστού, είναι διαφορετική στα τρία ομόθεμα έργα. Επίσης, κοινά στοιχεία εντοπίζονται και στις μεγαλογράμματες επιγραφές στα χωρία που κοσμούν τις σελίδες του ευαγγελίου στις εικόνες των μονών Ρουσάνου και Σταυρονικήτα.

Συμπερασματικά, η υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Ρουσάνου διακρίνεται για τη μνημειακού χαρακτήρα μορφή, την ισόρροπη και μετωπική στάση του κορμού, τη γλυκύτητα της έκφρασης και τη γαλήνια πνευματικότητα που εκπέμπει. Στην εικόνα της μονής Ρουσάνου διαπιστώνεται στενός φυσιογνωμικός και τεχνοτροπικός σύνδεσμος με την παράσταση του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη Δέηση στο καθολικό της μονής Αναπαυσά και του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα στη φορητή εικόνα της μονής Σταυρονικήτα. Διαπιστώνονται, επίσης, φυσιογνωμικές ομοιότητες με τις εικόνες του Χριστού Παντοκράτορα των μονών Λαύρας, Ιβήρων και Σταυρονικήτα. Ο στενός εικονογραφικός και καλλιτεχνικός σύνδεσμος της εικόνας της μονής Ρουσάνου με την εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Γωνιάς, που αποδίδεται στον Ανδρέα Ρίτζο ή με επιφύλαξη στον Θεοφάνη, συνηγορούν επαρκώς στην υπόθεση εξάρτησης του Θεοφάνη από το εργαστήριο του σπουδαίου καλλιτέχνη της κρητικής σχολής του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα της εικόνας του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Ρουσάνου, με βάση εικονογραφικά, τεχνικά και τεχνοτροπικά κριτήρια, πρέπει να αποδοθεί, κατά

³⁵ Παλιούρας, «Οί τοιχογραφίες του καθολικού», ό.π. (υποσημ. 11), εικ. 10.

³⁶ Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Οι τοιχογραφίες της Μονής των Φιλανθρωπινών στο νησί των Ιωαννίνων*, Αθήνα 2004, εικ. 75.

³⁷ Τσιγαρίδας, «Άγνωστες εικόνες», ό.π. (υποσημ. 8), 111-112, εικ. 15.

³⁸ Βελένης, «Η γραφή του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Μπαθά», ό.π. (υποσημ. 8), 211-233.

³⁹ Ευχαριστώ τη φίλη διδάκτορα Βυζαντινής Αρχαιολογίας, κ. Νικ. Τρούπκου, για τις πολύτιμες συμβουλές της στη σύγκριση των παλαιογραφικών στοιχείων.

τη γνώμη μας ανεπιφύλακτα, στον χρωστήρα του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Στρελίτζα-Μπαθά, να θεωρηθεί έργο προγενέστερο από την εικόνα της μονής Σταυρονικήτα και να συνδεθεί με τον χρόνο της πρώιμης καλλιτεχνικής δραστηριότητάς του στο καθολικό της γειτονικής μονής Αναπαυσά (1527). Όπως μαρτυρείται στο διαθηκώο γράμμα των κλητόρων της Μονής Ρουσάνου, στους μοναχούς και αυταδέλφους Μάξιμο και Ιωάσαφ παραχωρήθηκε ο βράχος της Μονής Ρουσάνου μεταξύ των ετών 1527 και 1529, επί του οποίου ανήγειραν εκ θεμελίων το καθολικό της Μεταμορφώσεως και τα κελλιά, και εξόπλισαν αυτό με εικόνες, ιερά σκεύη, άμφια και λειτουργικά βιβλία⁴⁰. Με αυτό το δεδομένο είναι βάσιμη η υπόθεση ότι τότε, ίσως, οι δύο κτήτορες ανέθεσαν στον Θεοφάνη και

την ιστόρηση της εικόνας του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα. Επιπροσθέτως, αν λάβουμε υπόψη ότι οι παλαιότερες εικόνες που αποδίδονται στον Θεοφάνη, είναι η εικόνα της Κοιμήσεως Θεοτόκου από τον ομώνυμο παλιό μητροπολιτικό ναό της Καλαμπάκας (1527)⁴¹, δύο δεσποτικές και 11 εικόνες Δωδεκαόρτου από τη μονή Λαύρας (γύρω στο 1535)⁴², τότε η εικόνα του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα της μονής Ρουσάνου αποτελεί, μαζί με την εικόνα της Κοιμήσεως Θεοτόκου της Καλαμπάκας, μια από τις παλαιότερες εικόνες που αποδίδονται με ασφάλεια στον Θεοφάνη, στοιχεία που συνηγορούν με βεβαιότητα στη χρονολόγησή της στο 1527.

⁴⁰ Το διαθηκώο γράμμα των μοναχών Ιωάσαφ και Μαξίμου δημοσίευσε πρώτος ο Σπ. Λάμπρου το 1905 μαζί με άλλα ιστορικά κείμενα των Μετεώρων και το αναδημοσίευσε ο Δ. Σοφιανός. Αποτελεί το σημαντικότερο κείμενο μαζί με την επιγραφή ιστόρησης του καθολικού για την ιστορία της Μονής: Σπ. Λάμπρου, «Συμβολαί εις την ιστορίαν των μονών των Μετεώρων», *NE Β΄* (1905), 143-153. Δ. Σοφιανός, «Η διαθήκη (έτους 1545) των κλητόρων της μονής Ρουσάνου ιερομονάχων Ιωάσαφ και Μαξίμου, συμβολή στην ιστορία της μονής», *Τρικαλινά* 12 (1992), 7-38. Αλ. Αναγνωστόπουλος, *Οί τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Ρουσάνου* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2010, 16-20, 34-35 σημ. 93, εικ. IV.

⁴¹ Η εικόνα σήμερα φυλάσσεται στη μονή Βαρλαάμ Μετεώρων. Τσιγαρίδας, «Άγνωστο έργο», ό.π. (υποσημ. 8), 361-364. Ο ίδιος, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), 35, εικ. 119.

⁴² Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), 35, εικ. 120-128.

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1, 5, 8: φωτογραφίες του Αλέξανδρου Αναγνωστόπουλου. Εικ. 2: Ιερά Μονή Πάτμου. Εικ. 3, 10: *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης*, ό.π. (υποσημ. 7), εικ. 162. Εικ. 4: Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κερκύρας*, ό.π. (υποσημ. 13), εικ. 23. Εικ. 6, 9: Ιερά Μονή Σταυρονικήτα. Εικ. 7: Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης*, ό.π. (υποσημ. 7), εικ. 121.

Alexandros Anagnostopoulos

ICON OF CHRIST AS GREAT HIGH PRIEST
IN THE MONASTERY OF ROUSANOU AT METEORA
ATTRIBUTED TO THEOPHANES THE CRETAN

Housed in the outer narthex of the katholikon of the monastery of Rousanou at Meteora is a portable icon of Christ in the type of Great High Priest (Figs 1, 8). Christ is depicted in full frontal pose sitting on a wide throne made of carved wood. He is wearing a white *sakkos* decorated with golden crosses and black *gammata*, *sticharion* with *epimanika* decorated with precious stones, an *epitrachelion* made of gold and an *omophorion* with crosses decorated with precious stones. On the head he is wearing the golden *mitra* decorated also with precious stones. With his right hand he is blessing and with his left he is holding an open inscribed gospel which lays on his feet. Christ's figure is depicted against a dark green background, which extends to his knees; from his knees to the top the background is gold. The whole depiction is enclosed in a single frame which exceeds it and also in a subtle red decorative motif. Christ's depiction is symmetrically surrounded by the following inscription painted in red colour: *I(HΣΟΥ)C X(PΙΣΤΟ)C | O BACIAEYC TΩN BACIAEYONTΩN | KAI MEΓAC APXIEPEYC.*

Concerning the iconography, the type of this icon draws its origin from the early works of 16th-century Cretan painting. There is a close iconographic affinity between the Rousanou monastery icon and the icons of Christ as Great High Priest in the monastery of Patmos (dated near 1500) (Fig. 2), in the monastery of Gonia (dated in the second half of the 15th century) (Figs 3, 10), as well as with the fresco of the Deesis in the monastery of Anapafsas (1527) (Fig. 5) and with the portable icon of Christ as Great High Priest in the monastery of Stavronikita (1545/46) (Figs 6, 9) and the representations of Christ as Great High Priest included in the narthex of the Monastery of Hagios Bessarion, Dousikon (1557) at Pyle near Trikala and in the monastery of Docheiariou (1568) on Mount Athos. Specifically, Christ as Great High Priest in the monastery of Rousanou follows the trends of the mid-sixteenth century, as well as the

wall-painting of the monastery of Anapafsas and the portable icon of the monastery of Stavronikita. The type of Christ the Great High Priest is repeated later in the first Municipal Cemetery of Corfu (dated in the second half of the 16th century) (Fig. 4), in the Katholikon of Dousikon (1557) and Docheiariou monasteries (1568), in the Church of the Dormition of the Theotokos located in the Old Metropolis of Kalambaka (1573), in the chapel of the Holy Metropolis of Ioannina (17th century) etc.

Concerning the physiognomy, facial features are rendered with dark brown *proplasmos* which changes to brighter tones in the *sarkoma* and turns into pink in the forehead and cheeks. The physiognomic type and facial features of the Rousanou monastery icon draw their origin from Theophanes's work, such as the depiction of Christ as Great High Priest both in the fresco of the Deesis which is housed in the Katholikon of the monastery of Anapafsas at Meteora and in the portable icon of the monastery of Stavronikita. The iconographic traits and style of the Rousanou icon allow us to ascribe it to the Cretan painter Theophanes Strelitzas-Bathas and to date it back to 1527, when the katholikon of Anapafsas monastery was decorated.

The technical characteristics of our icon, despite the extensive damage of the painting surface, are similar to those of the representation in the Anapafsas Monastery and of the icon of the Stavronikita Monastery. The similarities have to do with the flawless artistic style of Jesus's face. These features are recognized in the usual physiognomic types and the artistic features of Cretan icons which are revealed in the comparison of the icon of the Rousanou Monastery to the icon of Christ the Great High Priest in the Gonia Monastery (Figs 3, 10) which is dated from the second half of the fifteenth century. In fact, the icon of Jesus Christ the Great High Priest of the Rousanou Monastery shares more similarities with the icon of Gonia Monastery, than with the one in the Stavronikita Monastery.

In conclusion, the highly aesthetic appeal of the icon of Jesus Christ the Great High Priest of the Monastery of Rousanou and the epic form, the balanced head-on posture and the spiritual tranquility emitted by the sweetness of Jesus's face point to a close physiognomic and artistic connection between the representation of Jesus Christ the Great High Priest (part of the Deesis) located in the katholikon of the Anapafsas Monastery and Christ the High Priest in the portable icon of the Monastery of Stavronikita, as well as with the physiognomic features detected in the icons of Christ Pantocrator of the Lavra, Iviron and Stavronikita monasteries.

The close iconographic and artistic connection between the icon of the Rousanou monastery and Christ the Great High Priest of the Gonia monastery reveal the

dependence of Theophanes on the workshop of the great artist of the Cretan school (second half of the 15th century) Andreas Ritzos. The high artistic quality of Christ the Great High Priest of Rousanou monastery, based on iconographic, technical and aesthetic criteria, must be accredited, in our opinion, to the great Cretan painter Theophanes Strelitzas-Bathas. It must be considered as an earlier artwork than the icon of Stavronikita monastery and it must be connected with the time of the painter's earlier artistic activity in the katholikon of the neighboring Monastery of Anapafsas (1527).

*Dr. Theologist - Historian of Byzantine Art
anagnalex@yahoo.gr*